

Mirko Stuplovšek

STROKOVNE ORGANIZACIJE SLAMNIKARKEGA DELAVSTVA 1907—1922

V drugi polovici šestdesetih let 19. stoletja so postale Domžale središče slamnikarske industrije v habsburški monarhiji. 1866 je Avstrija izgubila Benečijo in že jeseni je skupina tirolskih podjetnikov zaradi carinskih ovir pri izvozu slamnikov opustila svojo tovarno v Marostiki ter ustanovila v Domžalah podjetje Ladstätter, Oberwalder & Comp. Na njeno odločitev je vplivala predvsem razširjenost slamnikarske domače obrti v Domžalah, v Mengšu ter v njuni okolici, v Moravški dolini in v Črnem grābnu, ki je lahko dajala industriji polizdelke — kite in priučeno delovno silo. 1867 so Tirolci pripeljali iz Italije v Domžale nekaj stiskalnic za oblikovanje slamnikov in kmalu, nato še šivalne stroje. To je omogočilo pravo tovarniško proizvodnjo slamnikov. 1869 je J. Kurzthaler sezidal v Domžalah novo slamnikarsko tovarno, naslednje leto sta glavna družabnika prve slamnikarske tovarne ustanovila dvoje samostojnih podjetij, 1874 je začela obratovati tovarna J. Mellitzer, Kleinlercher & Co, 1882 pa je podjetje Bratje Oberwalder postavila še zadnjo večjo slamnikarsko tovarno v Domžalah, krajši čas pa je pred prvo svetovno vojno obratovalo v tem kraju še pet tovarniških podjetnikov. 1880 je bilo v šestih domžalskih tovarnah zaposlenih okrog 400 delavcev in delavk, ki so izdelali letno milijon slamnikov. Pred 1914 pa je število zaposlenih naraslo na okrog 1000.¹ 1875 je podjetje Stemberger & Mellitzer zgradilo v Mengšu slamnikarsko tovarno, ki je zaposlovala do 160 delavcev in delavk.² Mimo nje pa je v Mengšu krajši čas obratovala tudi podružnica Ladstätterjeve tovarne, pomembnejši obrat pa je imela pred vojno tudi Slamnikarska zadruga. Skupaj je bilo 1902 v Domžalah in v Mengšu 25 slamnikarskih tovarniških in obrtnih obratov.³ Medtem ko slovenski obrtniki niso imeli dovolj kapitala za razširitev svojih obratov v tovarne in so zaposlovali v sezoni poprečno le do 10 delavcev, samo dva tudi do 20, pa so Tirolci že v osemdesetih letih ustanovili podružnice svojih podjetij v nekaterih

¹ Franc Bernik, *Zgodovina fare Domžale*, Kamnik 1923, str. 227—231; Vlado Valenčič, *Prebivalstvo kamniškega področja skozi tri stoletja*, Kamniški zbornik IV — 1958, str. 64—65.

² Alfonz Mihelčič, *Gospodarski opis*, Mengeški zbornik I — 1954, str. 77.

³ Gradivo za statistiko trgovine, obrta in industrije v Sloveniji, Ljubljana 1929, str. 14—15.

evropskih mestih in za kratko dobo tudi v New Yorku. Pred prvo svetovno vojno so imeli domžalski Tirolci skupaj s svojimi sorodniki podružnične tovarne na Dunaju, v Pragi, v Budimpešti, v Lwovu, v Bratislavi, v Brnu, v Gradcu, v Linzu, v Bukarešti, v Kronstadtu, v Welsu in v Firencah, in se tako uveljavili tudi na evropskem tržišču.

Delo v slamninarskih tovarnah je bilo sezonsko. Tovarne so začele obratovati ob koncu septembra in navadna sezona je trajala do aprila, nato pa je približno dva meseca trajala tako imenovana hitra sezona, ko so tovarne razpošiljale slamnike na trg. Delovni čas je bil v navadni sezoni od 6. do 19. ure, v hitri sezoni tudi do 22. ure. Od l. 1908 dalje je redni delovni čas trajal 10 ur, v hitri sezoni so delali tudi po dve naduri ali več.⁴ Iz poročil obrtnih nadzornikov za obdobje 1907—1913 vidimo, da so v slamninarskih tovarnah največ kršili predpise o maksimalnem delovnem času, in da so večkrat tudi protizakonito zaposlovali otroke do 14. leta starosti.⁵ Največ nezadovoljstva so povzročili med slamninarji majhni zaslužki. Prvi tovarniški delavci so zaslužili po 2 do 3 K na teden in tudi najspretnejše šivalke so še v začetku devetdesetih let zaslužile največ po 3 K na teden. Še od tega skromnega tedenskega zaslužka so podjetniki zadržali tudi do 2 K, kar so izplačali šele ob koncu sezone. Še do konca prve svetovne vojne so morali vsi zaposleni pustiti do konca sezone v podjetnikovi blagajni del zaslužka. S tem so tovarnarji prišli do cenenege kredita za razširjanje produkcije. O teh razmerah pa obrtni nadzornik V. Pogatschnigg ni bil poučen. Podjetniki so mu dali podatke, da je 1891 dobival npr. oblikovalec slamn. 1 gold. 30 kr. na dan, belilec 90 kr., šivalke od 60 kr. do 1 gld., ročne šivalke 40 do 50 kr. itd. Podjetniki so le za tirolske delavce priznali, da dobivajo zaslužek izplačan šele ob koncu sezone, tedensko pa samo akontacijo.⁶ Slovenski delavci so se pritoževali, da se obrtni nadzornik ni hotel z njimi pogovarjati o delovnih in mezdnih razmerah. Iz drugih virov vidimo, da so bile mezde slamninarskega delavstva znatno manjše. Kamničan je 1905 pisal, da prejemajo dekleta v domžalskih slamninarskih tovarnah beraške plače 15 do 20 kr. na dan, delavci pa 50 do 60 kr.⁷ Dopisnik iz Domžal je pisal 1907 v Naši moči o hudih razmerah slamninarskega delavstva in navedel, da marsikateri delavec ne zasluži niti 75 kr. na dan.⁸ Na začetku sezone 1907-8 so začetnice zaslužile po 20 do 30 kr. dnevno, po nekaj letih zaposlitve pa po 35 kr. Delavke so morale s tem majhnim zaslužkom kupovati še sukanec za šivanje slamn. ki so ga tovarnarji prodajali celo po 20 vinarjev dražje kot v trgovini. Na mesta predelavcev in oblikovalcev slamn. so podjetniki nameščali izključno svoje rojake. Kvalificirani tirolski delavci so prejemali po 5 K dnevno, torej trikrat več

⁴ Ignac Mušič, Slamninarska obrt in slovenski slamninarji. Glas naroda 15. VI. 1963, št. 35.

⁵ Inšpekcija dela fasc. I v arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja (cit. AIZDG).

⁶ Laibacher Zeitung 31. V. 1893 št. 123.

⁷ Kamničan 10. VI. 1905.

⁸ Naša moč I. III. 1907, št. 15.

od zaslužka najboljših domačih delavcev, začetniki celo petkrat več od slovenskih novincev.⁹ Neenako vrednotenje dela je slovensko delavstvo občutilo kot hudo krivico zlasti še, ker je bilo strokovno boljše in je moralo poučevati Tirolce. Z množično udeležbo na protinemških demonstracijah 1. junija 1905 ob razvitju prapora Andreas Hofer Vereina v Domžalah je slovensko delavstvo pokazalo tudi svoje nezadovoljstvo zaradi zapostavljanja in slabega gmotnega položaja. Več udeležencev demonstracij so podjetniki kaznovali z odpustom. Večini zaposlenih je bil tovarniški zaslužek temeljni vir za preživljanje, v tovarnah pa so delale tudi hčerke premožnih posestnikov. Pravi tovarniški delavci in delavke so morali poleti poiskati dodatni zaslužek — moški običajno kot zidarji in tesarji, ženske kot dninarice pri poljskih delih.¹⁰ Prav raznovrstni premoženjski in tudi narodnostni sestav delavstva je oviral razmah delavskega gibanja med slamnikarji in zlasti enoten nastop v bojih za izboljšanje mezdnih in delovnih razmer. Maja 1897 je domžalski benificiat ustanovil Krščansko delavsko podporno društvo, ki je sprejemalo le moške člane, delavce in obrtnike. To mešano delodajalsko-delavsko društvo je dajalo svojim članom ob bolezni 2 K podpore. Isto leto je bilo ustanovljeno podobno društvo tudi v Mengšu. Po šestih letih obstoja je število članstva padlo na 26. Zato je občni zbor 3. januarja 1904 sklenil spremeniti društvena pravila in ga preimenoval v Katoliško izobraževalno in podporno društvo v Domžalah. V društvo so se lahko včlanile tudi slamnikarske delavke, za nalogo pa si je postavilo, da bo skrbelo za zmanjšanje delavske revščine na zakonit način, pospeševalo izobrazbo delavcev ter navajalo člane k treznemu in varčnemu življenju. Na občnem zboru 7. februarja 1904 so tudi sklenili, da bodo plačevali bolniške podpore največ 30 dni po 1 K dnevno. Društvo je svojo podporno in izobraževalno nalogo dobro izpolnjevalo, ni pa poseglo tudi v delovne in mezdne razmere svojih članov, zato tudi za delavstvo ni bilo dovolj privlačno.¹¹

22. septembra 1907 je domžalski župnik F. Bernik organiziral predavanje o strokovni organizaciji, ki se ga je iz bojazni pred odpusti udeležilo le malo delavstva. Predlagal je, naj delavstvo v okviru tedanjega društva ustanovi Strokovni odsek slamnikarskega delavstva v Domžalah. Udeleženci predavanja so predlog sprejeli in odobrili spremembo pravil Katoliškega izobraževalnega in podpornega društva, s katero je dobil Strokovni odsek pravico, da »popolnoma samostojno razpravlja, razsoja in sklepa o zadevah svoje stroke glede izboljšanja gmotnega položaja in varstva udov.« Najvišji organ strokovnega odseka je bil delavski svet, ki so ga sestavljali zaupniki in zaupnice iz posameznih tovarn. Že takoj po predavanju so bili izvoljeni člani delavskega sveta. Zaupniki in zaupnice so imeli obsežne naloge: zbirati so morali podatke o višini plač in delovnih pogojih v posameznih tovarnah, paziti so morali, da so bolniške blagajne izpolnjevale svoje dolž-

⁹ Kamničan 28. 9. 1907.

¹⁰ Tomaž Smole in Jožefa Sušnik, ustna vira.

¹¹ Franc Bernik, Zgodovina fare Domžale, oit. izd. str. 188—194.

nosti do društvenih članov, skrbeti so morali za zdravstveno stanje in stanovanjske razmere delavstva in končno so morali člane odvajati od pijančevanja in navajati na varčevanje v »Čebelici«. Strokovni odsek je takoj po ustanovitvi začel z mezdnim gibanjem. Ker so tovarnarji zahtevam delavstva le delno ugodili, je 22. septembra 1907 v Ladstätterjevi in Kurzthalerjevi tovarni, kjer sta bili tudi odpuščeni dve delavski zaupnici, prišlo do stavke. Delodajalci so na okrajnem glavarstvu izposlovali okrepitev orožniške postaje, da bi lahko preprečili morebitne izgrede. Delavstvo je bilo namreč razburjeno, ker je K. Ladstätter ponudil le 5 vinarjev poviška od vsake zaslužene krone. Delavski zaupniki so nato zagrozili s splošno stavko vsega slamninarskega delavstva v Domžalah, in končno uspeli doseči zvišanje mezd za 10 do 20 %. Katoliško izobraževalno in podporno društvo je prav zaradi tega odločnega nastopa naraslo do konca 1907 na 372 članov.¹²

Domžalska stavka je opogumila tudi šivalke v tovarni Stemberger & Mellitzer v Mengšu. Svojo zahtevo, da bi jih podjetje plačalo enako kot šivalke v domžal. tovarnah, so izbojevale s stavko sredi oktobra 1907.¹³

Žal pa je predsednik društva Bernik le s stavkama v Ladstätterjevi in Kurzthalerjevi tovarni pokazal delavstvu pot k izboljšanju njihovega položaja. Župnik »je znal obenem sprožiti in zavreti«. Odnosov med tirolskimi podjetniki in delavci ni želel zaostrovati, kar so delodajalci izkoristili in z nekaj odločnimi akcijami »iztrebili domala vso organizacijsko energijo slovenskih slamninarjev v Domžalah«.¹⁴

Strokovni odsek se je po stavki omejil le še na drobna posredovanja ob krivicah do posameznikov, ni pa organiziral večjih mezdnih gibanj. Zelo aktiven je bil na izobraževalnem področju, tako s prirejanjem predavanj, z dramskimi in s pevskimi nastopi, ustanovil je tudi še knjižnico. Redno je izplačeval tudi bolniške podpore in od 1911 še posmrtninske. Strokovni odsek se ni razvil v pravo strokovno organizacijo in se tudi ni vključil v centralo krščansko socialnih strokovnih organizacij — Jugoslovansko strokovno zvezo. Predsednik je opravičeval ta separatizem s tem, da delavstvo ne bi moglo plačevati dvojne članarine v času, ko je zbiralo denarna sredstva za gradnjo svojega društvenega doma. JSZ je tako izdvajanje iz strokovnega gibanja obsojala in pravilno ugotovila, da se samostojna društva ukvarjajo le z drobnimi krajevnimi zadevami, pri tem pa izgubljajo smisel za reševanje mnogih pomembnih problemov. Njihovo drobnjakarsko delo je označila kot »ferajnsmajerijo«.¹⁵ Niti v Domžalah niti v Mengšu ni imelo slamninarsko delavstvo pred prvo svetovno vojno strokovne organizacije, ki bi se odločno bojevala za izboljšanje njihovih gmotnih razmer.

Delavstvo je zato iskalo izhod iz hudega položaja v izseljevanju in odhajanju na sezonsko delo. Podjetniki so pošiljali v svoje podruž-

¹² Kamničan 5. X. 1907; Slovenec 30. IX. 1907 in 1. X. 1907; Franc Bernik, Zgodovina fare Domžale, cit. izd., str. 235—243.

¹³ Slovenec 14. X. 1907.

¹⁴ Ignac Mušič, Slamninarska obrt in slovenski slamninarji. Glas naroda 11. VII. 1963, št. 37.

¹⁵ Naša moč 16. I. 1913, št. 24.

nice šivalke iz domžalskih in mengeških tovarn. Pot v svet je bila vabljava zlasti za revnejše delavke, saj so v podružnicah zelo dobro zaslužile. Njihova plača je bila l. 1895 že 18 gld. na teden, mimo tega so jim podjetniki priskrbeli še hrano in stanovanje ter plačali potne stroške. Medtem ko so v evropska mesta odhajale delavke le na sezonsko delo, pa so v ZDA že od 1882 odhajale za daljšo dobo ali za stalno. V Domžale in Mengeš so prihajali tudi agenti različnih drugih slavninarskih podjetij in ponujali domačinom delo pod ugodnimi plačilnimi pogoji. Ko so v podružnicah začeli izdelovati klobuke, so podjetniki pošiljali tja na delo ob mrtvi sezoni tudi svoje delavce iz matičnih podjetij.¹⁶ 1908 je bilo npr. na sezonskem delu na Dunaju 21 domžalskih šivalk, v Bukarešti 11, v Prostejovu 6, v Budimpešti 5, v Pragi 4, v Lwovu 4, v Kronstadtu 2 in Breslavu 2.¹⁷ Iz Mengša so v posebno velikem številu odhajale delavke v Breslav, največ do 80, delale so tudi še v slavninarskih tovarnah na Češkem, v Nemčiji, na Madžarskem, v Švici, v Romuniji, na Nizozemskem in celo v Turčiji.¹⁸

1905 se je začelo delavstvo iz Domžal v večjem številu izseljevati v ZDA. 1908 je živelo v New Yorku in delno še v Clevelandu in Chicagu 196 domžalskih izseljencev. Večina se jih je zaposlila v slavninarskih podjetjih. Obrtni nadzornik je v svojem poročilu za 1909 zapisal, da je izseljevanje slavninarskega delavstva doseglo tak obseg, da je nastopilo občutno pomanjkanje šivalk, in so zato podjetniki povečali plače za 20 do 25 % ter uvedli tudi premije. Izseljevanje je ugodno vplivalo na zvišanje mezd domžalskega in mengeškega delavstva. V letih pred prvo svetovno vojno so prejemali začetniki po 6 K na teden, izučeni delavci in delavke po 18 K, tirolski predelavci po 30 K.¹⁹

Z začetkom prve svetovne vojne se je končalo obdobje razcveta slavninarske industrije. V vojnem času se je trg za prodajo slavnikov zelo skrčil in tovarne so morale obratovanje zelo omejiti ali celo popolnoma ustaviti. V sezoni 1917/18 so delno obratovala samo 4 tovarne. V Ladstätterjevi tovarni je bilo aprila 1918 zaposlenih le 42 delavcev in 97 delavk. V tej največji tovarni so dobivali tedaj začetniki po 8 K na teden, izučeni delavci največ 32 K. Šivalke so morale še vedno same kupovati sukanec za šivanje slavnikov po visoki ceni v tovarni. Povišek plač v vojnem času ni bil niti približno usklajen z naglim porastom draginje osnovnih življenjskih potrebščin in delavstvo je ves čas vojne trpelo že hudo pomanjkanje. Brezposelne delovne sile je bilo dovolj in podjetniki so jo dobili tudi za tako nizke mezde. Kljub dvomljivim pogojem za uspeh so se delavke končno odločile za stavko. 11. aprila 1918 sta dve delavski zaupnici predložili P. Ladstätterju zahteve za zvišanje mezd za 50 % in brezplačno uporabo sukanca. Delodajalec je pri volil le v 10 % povišanje mezd in 50 % popust pri nakupu sukanca.

¹⁶ Ignac Mušič, Slavninarska obrt in slovenski slavnikarji. Glas naroda 13. VI, 1963, št. 35.

¹⁷ Franc Bernik, Zgodovina fare Domžale, oit. izd., str. 232.

¹⁸ Alfonz Mihelič, Gospodarski onis. Mengeški zbornik I — 1954, str. 78.

¹⁹ Inšpekcijski dela fasc. I v AIZDG; Tomaž Smole in Janez Koželj, ustna vira.

80 šivalk s tem ni bilo zadovoljno in začele so stavkati. Delna stavka se je začela v neprimernem času. Slamnikarska sezona je šla h koncu in za opravljanje tekočih del so podjetniku zadostovali stavkokazi. 13. aprila so dobile stavkajoče delavke izplačane mezde in zadržani zaslužek iz sezone 1917/18. Še isti dan jih je podjetnik odjavil pri bolniški blagajni, obrtnemu nadzorniku pa je sporočil, da šteje s tem delno stavko in sezono za končano. Predobro je poznal težak gmotni položaj svojih delavk, da bi popustil. 6. maja je sprejel na delo 25 šivalk, ki jim je zvišal mezde za 10 % in dal 50 % popust pri nakupu sukanca.²⁰ Šele s tem dnevom je bila stavka zaključena. Podjetniku je torej uspelo zaradi zadostne delovne sile ter neorganiziranega in neenotnega nastopa delavstva stavko zlomiti. Katoliško izobraževalno in podporno društvo v stavko ni poseglo, čeprav je delovalo tudi še v vojnem času in je imelo konec 1915 270 članov. S tem je ponovno pokazalo, da ni prava borbena delavska organizacija.

Takoj po vojni so začeli med slamnikarsko delavstvo prihajati krščansko socialni, socialno demokrati in narodno socialni agitatorji in ga skušali vključiti v svoje strokovne organizacije. V začetku marca 1919 se je Strokovni odsek z okrog 200 člani odločil za vključitev v JSZ. V skupino JSZ se je nato vključila velika večina slamnikarskega delavstva. Kljub temu so agitatorji Strokovne komisije in Narodne socialne zveze še nadalje organizirali v Domžalah svoje shode; pridobili so le nekaj posameznikov.²¹

Tudi v Mengšu je bilo zanimanje za strokovno organizacijo veliko. 23. februarja 1919 je bil shod mengeških slamnikarjev, na katerem je govoril Jože Gostinčar. Na shodu so sklenili ustanoviti skupino JSZ,²² ki je naslednji mesec začela delovati.

Prvi pravi strokovni organizaciji domžalskih in mengeških slamnikarjev sta začeli svoj boj v hudih razmerah. Na začetku slamnikarske sezone 1918/19 je bilo v Domžalah v slamnikarskih tovarnah zaposlenih le še manj kot 400 delavcev in delavk, v Mengšu pa le še 70. Nastanek kraljevine SHS je pomenil za slamnikarsko industrijo začetek njenega konca. Z razpadom avstro-ogrske monarhije je slamnikarska industrija izgubila trg in zveze s svojimi podružnicami. Carinske težave pri uvozu surovin in izvozu slamnikov so močno zmanjšale proizvodnjo. Podružnice so se na zahtevo novo nastalih držav osamosvojile in nastali so hudi spori med solastniki. Domžalski podjetniki so bili tudi precej zadolženi pri dunajski kreditni banki (Kreditanstalt).²³ Vse to je omajalo temelje domžalske slamnikarske industrije in imelo negativne posledice tudi za uspehe delavskega gibanja.

Domžalska skupina JSZ je takoj po svoji ustanovitvi zahtevala zvišanje plač za 100 % in odpravo akordnega dela. Delodajalci niso

²⁰ Inšpekcija dela fasc. II v AIZDG.

²¹ Tomaž Smole in Jožefa Sušnik, ustna vira; *Narodni socialist* 2. VIII. 1919, št. 14.

²² Naša moč 26. II. 1919, št. 13.

²³ Naša moč 26. III. 1919; Franc Bennik, *Zgodovina fare Domžale*. Druga knjiga. Groblje 1939, str. 23–26.

hoteli priznati organizacije in ugoditi njenim zahtevam. Zato je odbor skupine začel pripravljati stavko. Podjetnikom pa je uspelo dobiti med organiziranim delavstvom zaupnico, ki jih je sproti obveščala o akcijah organizacije. To jim je omogočilo pravočasen obračun z glavnimi organizatorji stavke, ki so bili vsi odpuščeni. Tega udarca ni mogel ublažiti sporazum, ki ga je po posredovanju deželne vlade in centrale JSZ sklenilo vodstvo skupine s podjetniki, ki so obljubili, da bodo zvišali delavkam plače za 30 %, delavcem pa za 10 %, če bodo odprte meje za izvoz. Kljub izvoznim oviram je dobila ta povešek večina zaposlenih. Slovensko delavstvo se je nato odločno uprlo poskusom podjetnikov, da bi privilegirali okrog 70 svojih rojakov, ki so v tem času še delali v domžalskih podjetjih. 4. aprila je zaprl tovarno J. Oberwalder z obrazložitvijo, da ni možnosti za izvoz, in že naslednji dan je prenehala obratovati Kurzthalerjeva tovarna zaradi pomanjkanja premoga. Skupina JSZ v takih pogojih ni mogla več uspešno delovati in je ob koncu sezone razpadla.

Tudi mengeško podjetje Stemberger & Mellitzer je odločno nastopilo proti strokovni organizaciji in njenim zahtevam. 15. marca 1919 je vse delavstvo izprlo. V začetku aprila je podjetje na prizadevanje skupine JSZ znova začelo obratovati in delavstvo je dobilo 50 % višje mezde. Mengeška skupina je po uspešno izbojevanem izporu delovala tudi po končani sezoni, predvsem na kulturno-prosvetnem področju.²⁴

Poleti 1919 so tirolski tovarnarji sklenili, da za prihodnjo sezono ne bodo nabavili kit in da bodo sploh opustili izdelovanje slamnikov v Domžalah in v Mengšu. Večerni list je opozoril deželno vlado, da nameravajo Tirolci osredotočiti vso slamnikarsko industrijo v svojih podjetjih v Nemški Avstriji in jo pozval, naj jih prisili, da začnejo z obratovanjem in postavi za sekvestre ljudi, ki bodo varovali interese delavstva.²⁵ Ker se konec septembra ni začela sezona, je mengeška skupina JSZ posredovala na oddelku za prehrano v Ljubljani za dobavo cenejših živil svojim članom. Dobila je 10 000 K podpore. Položaj slamnikarskega delavstva je še poslabšalo dejstvo, da ni moglo dobiti sezonske zaposlitve tudi v inozemstvu. 14. decembra 1919 je bil v Domžalah velik shod slamnikarskega delavstva, na katerem so ugotovili, da deželna vlada kljub večkratnim posredovanjem JSZ ni ničesar storila pri tirolskih podjetnikih za njihovo zaposlitev. Opozorili so vlado, da se zaradi obupnega gmotnega položaja ne bodo več zadovoljili le z obljubami in ji zagrozili z odločnimi akcijami. Sele po tem shodu so zastopniki delavstva dosegli pri deželni vladi brezposelne podpore, ki naj bi se izplačevale na račun podjetnikov. Delavski zaupniki so pri svojem posredovanju tud poudarili, da je zavlačevanje z obratovanjem odgovor Tirolcev na sekvesturo in da hočejo s svojim ravnanjem uničiti slamnikarsko industrijo v Sloveniji.²⁶ Sele konec januarja se je začelo obratovanje v skrčenem obsegu. Toda podjetniki se pri zaposlovanju delavstva niso

²⁴ Naša moč 9. IV. 1919 št. 19; Tomaž Smole in Janez Koželj, ustna vira.

²⁵ Večerni list 20. VIII. 1919 št. 180.

²⁶ Večerni list 15. XII. 1919, št. 229 in 23. XII. 1919, št. 236.

ozirali niti na predloge strokovne organizacije niti sekvestra. Na delo so sprejemali predvsem delavce, ki so bili v zadovoljivem gmotnem položaju, večina delavstva pa je ostala brezposelna. Sredi februarja je posebna vladna komisija izvedla revizijo brezposelnih podpor in jih mnogim odvzela. To je povzročilo veliko nezadovoljstvo, ki se je kazalo tudi v izstopanju iz strokovne organizacije.²⁷ Dejavnost skupin JSZ v Domžalah in Mengšu je nato skoraj povsem zamrla.

Sele po aprilski stavki 1920 so bili pogoji za dejavnost JSZ v kamniškem okraju zopet ugodni. Podružnici Osrednjega društva kovinarjev v tovarni Titan v Kamniku in Osrednjega društva lesnih delavcev na Duplici sta v času splošne stavke organizirali v Kamniku demonstracije, ki so jih orožniki razbili. Zaprli so tudi več strokovnih funkcionarjev in s tem oslabilii obe podružnici.²⁸ Centrala JSZ je maja osnovala organizacijsko okrožje Kamnik in nastavila plačanega strokovnega tajnika, ki je poskrbel za ustanovitev JSZ v Kamniku in na Duplici ter za obnovitev delovanja organizacij JSZ v Domžalah in Mengšu.²⁹ Strokovni tajnik je ustanovil posredovalnico za delo za slamnikarsko delavstvo in organiziral mezdna gibanja v Oberwalderjevi tovarni, kjer so delavke zaslužile še vedno le po 12 do 16 K na dan. Na pogajanjih delavski zaupniki niso uspeli doseči zvišanja mezd za prihodnjo sezono.

Na shodu 4. julija v Domžalah je slamnikarsko delavstvo ugotovilo, da so kriza v strokovni organizaciji in neuspehi posledica medsebojnih nasprotij in pomanjkanja organizacijske zavesti. Sklenili so, da bodo svoje strokovne organizacije preosnovali.³⁰ Septembra in oktobra je delavstvo osnovalo šest skupin JSZ, in sicer v Mengšu v Slamnikarski zadrugi in v tovarni Stemberger & Mellitzer, v Domžalah pa v Ladstätterjevi, v Oberwalderjevi in v Kurzthalerjevi tovarni ter posebno skupino za manjše obrate. 17. oktobra so delegati slamnikarskega delavstva na shodu v Mengšu sklenili povezati vse skupine v Zvezo slamnikarskega delavstva, ki naj bi skrbela za urejanje mezdnih in delovnih pogojev, za strokovno izobraževanje slovenskih slamnikarjev, da bodo lahko prevzela vsa vodilna mesta, preprečevalo prihajanje tujega delavstva, ki najbolj škoduje delavskemu gibanju, ter omejila samovoljo podjetnikov pri sprejemanju in odpuščanju delavstva. Po mnenju zborovalcev bo delavstvo lahko doseglo osamosvojitve le z ustanavljanjem lastnih slamnikarskih zadrug. Na shodu so obsodili nepremišljena sebična dejanja nekaterih delavcev, razpravljali so tudi še o nujnosti izobraževalnega dela in vključevanja delavstva v Delavsko zvezo, da si pribori svojega zastopnika v ustavodajni skupščini.³¹ Zveza slamnikarskega delavstva je takoj po svojem osnovanju 7. novembra poslala vsem podjetjem zahtevo za zvišanje mezd, deželni vladi pa prošnjo za brezposelno podporo. Ker se je začetek sezone zopet zavlekel, je delavstvo

²⁷ Večerni list 4. II. 1920 št. 27.

²⁸ Poverjenišstvo za notranje zadeve fasc. XII/1920 v Državnem arhivu SR Slovenije.

²⁹ Večerni list 20. V. 1920, št. 114 in 24. VI. 1920, št. 142.

³⁰ Večerni list 15. VII. 1920, št. 157.

³¹ Večerni list 21. X. 1920, št. 240.

zaključilo z delnim uspehom mezdno gibanje šele v marcu, in še to ne v vseh podjetjih.³² Mengeški skupini JSZ sta pokazali veliko aktivnost še ob občinskih volitvah 5. maja 1921, za katere so postavili delavsko kandidatno listo pod nazivom Neodvisna stranka SLS. Dobili so 5 odbornikov, prav toliko kot uradna SLS.³³

Po končani sezoni so strokovne organizacije slamnikarskega delavstva obnovile svojo dejavnost šele decembra 1921. Namesto šestih skupin so osnovali dve, eno v Mengšu in eno v Domžalah. V podjetju P. Ladstätter je delavstvo doseglo še isti mesec zvišanje mezd za 15 %. Sredi januarja 1922 so se zastopniki domžalske in mengeške skupine JSZ dogovorili za skupno nastopanje v mezdnih gibanjih in drugih akcijah.³⁴

V začetku februarja se je delavstvo pritožilo pri P. Ladstätterju, kjer je delalo že 4 tedne dnevno eno naduro brez zakonitega 50 % povišanja mezde. Na to pritožbo je podjetnik odgovoril z odpustom predsednika skupine JSZ in odklonil kakršnokoli pogajanje. 7. februarja je 122 delavcev in delavk začelo stavkati z zahtevo po zvišanju mezd za 50 % in po ponovnem sprejemu odpuščenega strokovnega funkcionarja na delo. Ladstätter je šele tretji dan stavke pristal na pogajanja. 10. februarja so delavski zaupniki dosegli 10 % povišanje dnevnih mezd, 5 % zvišanje akordnih plač, priznanje delavskih zaupnikov, plačilo 50 % poviška za nadure, odpuščenemu predsedniku skupine JSZ pa je podjetje priznalo odpravnino v višini enotedenskega zaslužka. V enaki višini so nato dosegli zvišanje plač tudi delavci v drugih domžalskih slamnikarskih tovarnah.

Tudi mengeško slamnikarsko delavstvo ni dobilo v sezoni 1921/22 povišane mezde glede na porast druginje. Skupina JSZ se je odločila, da si jih izvojuje s stavko. Povod za stavko je bilo nekorektno ravnanje delovodje, ki je delavstvo obtožil kraje slamnikov. 22. aprila 1922 so začeli stavkati delavci. Zahtevali so odpust delovodje, razjasnitev tatvine, zvišanje plač za 50 %, izplačilo 50 % poviška za nadure in priznanje kvalificiranosti delavstva. Po dveh dneh stavke je podjetje vseh 28 stavkujočih delavcev odpustilo. 25. aprila je tudi 48 delavk premagalo strah pred odpustom in začelo stavkati. Naslednji dan so se začela pogajanja. Dr. Stemberger je bil prisiljen kaznovati delovodjo s strogim ukorom in mu dati navodila za korektno postopanje z delavstvom. Preklical je tudi sum o delavskih tatvinah, mezde je moral zvišati za 30 %, obljubil je tudi, da bo ponovno zaposlil dva odpuščena strokovna funkcionarja. Nikakor pa ni hotel pristati na 50 % povišek za nadure. Delavstvo je nato izjavilo, da jih bo izterjalo na obrtnem sodišču. Stavka se je končala 27. aprila.³⁵ Navedeni stavki sta bili zadnji večji akciji slamnikarskega delavstva v Domžalah in Mengšu.

Za strokovne organizacije slamnikarskega delavstva v obravnavanem obdobju velja v polni meri ugotovitev razširjene seje načelstva

³² Novi čas 11. III. 1921, št. 56 in 31. 3. 1921, št. 72.

³³ Novi čas 10. V. 1921.

³⁴ Novi čas 12. I. 1922, št. 9.

³⁵ Inšpekcija dela fasc. II v AIZDG; Tomaž Smole in Janez Koželj, ustna vira.

JSZ 9. IX. 1934. da so se v JSZ v povojnem obdobju organizirali predvsem delavci in delavke, »ki še niso bili prekvašeni z močno delavsko zavestjo, ki še niso bili notranje prepričani o nujnosti strokovne organizacije. Pri JSZ so bili člani bolj zaradi versko-političnega gledanja in opredelitve kot iz strokovnega.«³⁶ Mimo notranjih slabosti strokovnih organizacij, pa je tudi stalno nazadovanje slamnikarske industrije po 1914 imelo za posledico, da je slamnikarsko delavstvo doseglo v svojih bojih le skromne uspehe.

³⁶ Jugoslovanska strokovna zveza fasc. I v AIZDG.